

Əzizağa Nəcəfzadə. "Gilqamış" dastanı və Nizami Gəncəvinin ölməz
"Xəmsə"si // Əlyazmalar yanmır, 2018, № 2 (7), s.38-41.

UOT: 82.0

Əzizağa Nəcəfzadə

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 26.
azizaga.necfov@mail.ru

"GILQAMIŞ" DASTANI VƏ NİZAMİ GƏNCƏVINİN ÖLMƏZ "XƏMSƏ"Sİ

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, "Xəmsə", "Gilqamış" dastanı, "Kitabi-Dədə Qorqud".

Ключевые слова: Низами Гянджеви, «Хамса», «Эпос о Гильгамеше», «Китабу Дедэ Коркут».

Key words: Nizami Ganjavi, "Khamisa", saga "Gilgamesh", "Kitabi-Dada-Gorgud"

Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sinə daxil olan dünya şöhrətli poemalarında "Gilqamış" dastanının nüfuzedici təsirinin izlərini görmək mümkündür. Belə ki, şairin "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi gözəl", "İskəndərnamə" kimi poemalarının bəzi süjetləri ilə bu dastandakı hadisələr arasında müəyyən paralelliklər aparmaq olar. Fikrimizcə, bu uyğunluqların səbəbi Nizaminin istifadə etdiyi qədim mənbələrdə və həmçinin türk xalq dastan, nağıl, əfsanə və rəvayətlərində əsrlərdən süzülüb gələn "Sirləri bilən, gizli yerləri görən" adam haqqında qədim Babil dastanının bəzi elementlərinin qorunmasıdır. Yəni Nizami bilavasitə "Gilqamış" dastanından istifadə etməsə də, onun arxetipinin qorunduğu xalq mənbələrindən faydalandığı üçün "Gilqamış" dastanından da bilvasitə bəhrələnmişdir. Beləliklə də, Qədim türk folklorunun özülündə duran antik İkiçayarası mədəniyyəti ilkin və orta əsr ümumtürk yazılı ədəbiyyatında, eləcə də Nizaminin irsində özünü belə biruzə vermişdir.

İlk sətirləri ilə "Sirləri bilən, gizli yerləri görən" adam haqqında əski Babil mətni olaraq bilinən və antik dünya ədəbiyyatının bizə bəlli olan ilk qəhrəmanlıq dastanı "Gilqamış"ın ümumtürk söz sənətində – istər şifahi, istərsə də yazılı ədəbiyyat nümunələrindəki təsirini görməmək mümkün deyil. Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sinə daxil olan dünya şöhrətli poemalarında da bu dastanın izlərini görürük. Şairin "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi gözəl", "İskəndərnamə" kimi poemalarının bəzi süjetləri ilə "Gilqamış" dastanındakı hadisələr arasında müəyyən paralelliklər aparmaq mümkündür.

Məsələn, şairin "Xosrov və Şirin" poemasında baş qəhrəman Xosrovun Şirinə olan hədsiz eşqin təsiri ilə necə dəyişib, mənəvi cəhətdən yüksəlib, inkişaf etdiyini görürük. Qədim "Gilqamış" dastanında da vəhşi təbiətin bir parçası olan Enkidunun Shamhar adlı gözəlin eşqini duyduqdan, onunla cismani yaxınlığın ləzzətini dərk etdikdən sonra vəhşilər aləmindən ayrılıb, insanlarla bir olduğu, yəni mənəvi inkişaf etdiyi göstərilir;

Yaxud, Nizaminin "Yeddi gözəl" əsərinin baş qəhrəmanı Bəhram şah yeddi simvolik gecə gözəl şahzadə qızların əhatəsində olaraq dünya işlərindən uzaqlaşır və bu zaman hakimiyyətdə boşluq yaranır. "Gilqamış" dastanında da Enkidu Shamharı yeddi gecə öz mağarasında qonaq saxlayıb, onunla eşqin ləzzətinə qərq olduğu zaman mağaradan kənardə baş verənlərdən tam ayrılmış olur;

Əgər Nizaminin "Leyli və Məcnun"unda Məcnun Leyli ilə qovuşa bilmədiyi üçün ülvi rahatlığı yalnız vəhşi heyvanlar arasında tapırsa, "Gilqamış" dastanında bunun əksinə olaraq

Enkidu qadın gözəlliyinin sirrini dərk edib, ondan zövq almamışdan vəhşi heyvanların əhatəsində yaşayır. Nizaminin Məcnunu kimi Enkidu da vəhşilər aləmi ilə vəhdət halında xoşbəxttir. Onu bu balanslı vəziyyətdən yalnız eşq, qadın, şəhvət ayıra bilər;

Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsərində olduğu kimi “Gilqamış” dastanında da bədii qəhrəman onun mənəvi yüksəlişinə səbəb olacaq qadını suda çimərkən görür. Hər iki əsərdə bu qəhrəman üçün bir növ imtahandır. Xosrovun düşdüyü situasiya nəfsə qələbəni, Enkidunun düşdüyü vəziyyətdəki davranışı isə nəfsə yenilməni təcəssüm etdirsə də, hər iki əsərdə bu qəhrəmanın mənəvi inkişafına xidmət edən motivdir;

Məlumdur ki, “Xosrov və Şirin” poemasında Xosrov başına gələcək hadisələri, onu gələcəkdə gözləyən mükafatı yuxusunda görür. “Gilqamış” dastanının baş qəhrəmanı Gilqamış da yuxusunda Enkidu ilə görüşünü, əldə edəcəyi şöhrəti, onu gözləyən hər bir sevincli anlarını yuxusunda görür. Hər iki əsərdə yuxu xalq dastanlarımızda olduğu kimi baş verə biləcək hadisələrin müjdəçisi rolunda çıxış edir;

Nizaminin “İskəndərnamə”sində olduğu kimi “Gilqamış” dastanında da baş qəhrəman ölümsüzlüyün, əbədi həyatın mənbəyini axtarır. “İskəndərnamə”də dirilik suyu, “Gilqamış”dakı həyat otu ölümə qələbəni simvolizə edir. Hər iki əsərdə bu əbədi həyat mənbəyinin məskəni kimi qaranlıq dünya göstərilir. Maraqlısı isə budur ki, hər iki əsərdə əbədi həyat mənbəyi onu axtaran şəxsə deyil, başqa birisinə – “İskəndərnamə”də Xızıra, “Gilqamış”da isə ilana nəsib olur.

Bəlkə də, bu paralelliklərin sayını artırmaq da olar. Nizami irsinə daxil olan əsərlərlə “Gilqamış” dastanının süjeti arasındakı bu oxşarlıqları sadalamaqda məqsədimiz Nizaminin məhz bu dastanla tanış olduğunu, ondan xəbərdar olub, ondan bəhrələndiyini iddia etmək deyil. Fikrimizcə, bu paralelliklərin səbəbi Nizaminin istifadə etdiyi qədim mənbələrdə və həmçinin türk xalq dastan, nağıl, əfsanə və rəvayətlərində əsrlərdən süzülüb gələn “Sirləri bilən, gizli yerləri görən” adam haqqında qədim Babil dastanının bəzi elementlərinin qorunmasıdır. Yəni Nizami bilavasitə “Gilqamış” dastanından istifadə etməsə də, onun arxetipinin qorunduğu xalq mənbələrindən faydalandığı üçün, “Gilqamış” dastanından da bilvasitə bəhrələnmişdir. Qədim türk folklorunun özülündə duran antik İkiçayarası mədəniyyəti ilkin və orta əsr ümumtürk yazılı ədəbiyyatında, eləcə də Nizaminin irsində özünü belə biruzə vermişdir.

Qədim Babil ədəbi mətnləri ilə Azərbaycan-türk ədəbiyyatının ilkin qaynaqları arasında yaxınlığı “Gilqamış” dastanının bəzi bölmələri ilə Azərbaycan xalqının ana kitabı sayılan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının bəzi boylarının mətni arasında özünü göstərən uyğunluqda da görmək mümkündür.

Tanınmış dilçi alim Qəzənfər Kazımov “Azərbaycan dilinin tarixi: ən qədim dövrlərdən XIII əsrə qədər” adlı tədqiqatında qədim Şumer eposlarının türk və eyni zamanda Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanları ilə eyni zəminə bağlı olduğunu belə ifadə etmişdir: “Qədim şumerlərin yaratdığı doqquz qəhrəmanlıq dastanı məlumdur. Bu dastanların çoxu qədim Azərbaycan dövləti Aratta ilə bağlıdır. Dastan qəhrəmanlarının bir qismi – En-Merkar, Luqalbanda və Bilqamış tarixi şəxsiyyətlərdir. “Bilqamış” dastanı sonralar yaranmış türk dastanları ilə sıx bağlıdır. Dastanın qəhrəmanının adı sonrakı türk dastanlarının bir sıra qəhrəmanlarının adları ilə eyni quruluşludur” (1, 83).

Qeyd edək ki, bu oxşarlıqlar təkcə qəhrəmanların adının eyni quruluşlu olmasında (məsələn: Gilqamış/Alpamış/İlalmış) deyil, süjet axarında da hiss olunur. Belə ki, “Gilqamış”ın şərti olaraq “Yeraltına eniş – ölümdən sonrakı yaşam” adlandırılan 12-ci gil lövhəsinin məzmunu ilə “Dədə Qorqud” dastanının “Salur Qazanın evi yağmalandığı” boyunun məzmunu arasında müqayisə aparıldıqda eyni ədəbi priyomu xatırladan, demək olar ki, fikrin eyni ifadə tərzilə qarşılaşırıq. “Salur Qazanın evi yağmalandığı” boyunda Qazan xanın öz el-obasına geri döndüyü zaman viran olmuş yuvasını görüb yurda, suya, qurda və s. müraciətini, onlarla xəbərleşməsini oxuyan hər kəs “Gilqamış” dastanının 12-ci lövhəsindəki Gilqamışın dostu Enkidunun ruhsuz bədənini görüb dərdinə çarə tapmaq üçün rüzgar, hava və döyüş

tanrısı Enlilə, göylərdə sərbəst dolaşan Aya, su və müdriklik tanrısı Eaya müraciəti ilə müqayisə etsə, yəqin ki. hər iki mətndə qəhrəmanların yaşadığı psixoloji halətin, fikrin ifadə tərzinin bədii forma baxımından bir-birinə necə yaxın olduğunu təsdiqləyər (Müqayisə üçün bax: 2, 40-43; 3, 88-89).

Hər iki mətndə müxtəlif müraciət obyektlərinə eyni cümlə ünvanlanır, sadəcə, adresat dəyişir. Məsələn, “Dədə Qorqud” dastanının adıgedən boyunda sual cümləsi: “Ordumun xəbərini bilürmüsin, degil mana! Qara başım qurban olsun, suyum (digərində, qurdum), sana”, – şəkildədirsə, “Gilqamış”da təkrarlanan mətn belədir: “Tanrım, ölüm məni çağırdığında ən yaxşı dostum getdi yerimə və o artıq həyatda deyil”. Hər iki mətndə eyni cümlə müxtəlif obyektlərə müraciətlə təkrarlanır. Sadəcə, mətnlərdən birində sual, digərində isə nida cümləsi tipindən istifadə olunur və “Dədə Qorqud”da müraciət obyektini müqəddəsləşrilmiş varlıqlar, totemlərdirsə, “Gilqamış” dastanında fəvqə qüvvəyə malik tanrılardır.

Deyilənlərdən belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, Azərbaycan söz sənətinin beşiyi başında duran “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı kimi abidələrdə “Gilqamış” dastanının təsirinin izləri görünürsə, deməli, Nizami Gəncəvi irsinə də İkiçayarasının yüksək mədəniyyətinin, Babilin zəngin bədii ədəbiyyatının, Şumer dastanlarının bilvasitə təsiri ola biləcəyini cəsarətlə güman edə bilərik.

Ədəbiyyat:

1. Kazımov Qəzənfər. Azərbaycan dilinin tarixi: ən qədim dövrdən XIII əsrə qədər, Bakı: TEAS Press, 2017, 678 səh
2. Kitabi-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər, Bakı: Öndər, 2004, 376 s.
3. Gilqamış destanı. Tertib: Danny P. Jackson // Çeviri Ahmet Antmen, Ankara: Arkadaş, 2016, 94 s.
4. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi (fars dilindən tərcümə edən Xəlil Rza, ön sözün müəllifi İsa Həbibbəyli, redaktoru Teymur Kərimli). Bakı: Şərq-Qərb, 2017, 262 s.
5. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin (fars dilindən tərcümə edən və ön sözün müəllifi Xəlil Yusifli). Gəncə: 2011, 232 s.

Азизага Наджафзаде

«Эпос о Гильгамеше» и «Хамса» Низами Гянджеви

РЕЗЮМЕ

Среди прославленных поэм включённых в «Хамсу» Низами Гянджеви, можно увидеть влиятельные следы эпоса «Гильгамеш». И так, можно провести определённые параллели между некоторыми сюжетами таких поэм поэта как «Хосров и Ширин», «Лейли и Меджнун», «Семь красавиц», «Искендернаме» и событиями происходящими в этом эпосе. Можно предположить, что причиной этих сходств является сохранение некоторых элементов древнего эпоса Вавилона о человеке «Знающий все секреты, видевший тайные места», которые Низами использовал в древних источниках в том числе в тюркских народных дастанах, сказках, легендах и притчах. Низами не пользовался эпосом «Гильгамеш», но используя народные источники где хранятся архетипы этого дастана (эпоса) он непосредственно питался им. Античная культура Месопотамии, стоящая на основе древнего тюркского фольклора, таким образом проявилась в первоначальной и средневековой общетюркской письменной литературе а также в наследии Низами.

Azizagha Nadjafzadeh**Saga “Gilgamesh” and Nizami Ganjavi's eternally “Khamsa”*****SUMMARY***

It is possible to see penetrating impact of saga “Gilgamesh” in famous poems which included to Nizami's “Khamsa”. So that, we can carried out paralellisim between some sujets of “Isgandarnameh” poem and events in saga “Gilgamesh”. In our opinion the reason of these compliance is protection of some elements which was from ancient Babel saga such as “a man who knows mysteries and can see hidden place” which Nizami used. In ancient resurs Nizami directly didn't used from “Gilgamesh” saga, but he benefited from popular seources which protected its archetype. So also ancient Turkish culture “Mesopotamia” presented itself in early and medieval centuries as well as in Nizami's heritage too.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 26.11.2018

Çapa qəbul olunma tarixi: 14.12.2018

Filologiya üzrə elmlər doktoru **Paşa Kərimov**
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.